

Inzicht in de uitgebreide controleverklaring

Toepassing van Standaard 702N
over boekjaar 2014

Inhoudsopgave

1. Voorwoord	5
2. Samenvatting	7
2.1 Belangrijkste bevindingen	7
2.2 Handvatten voor de praktijk	8
3. Onderzoeksopzet	9
3.1 Doel	9
3.2 Methode	9
3.3 Populatie	9
4. Onderzoeksresultaten	11
4.1 Algemeen beeld	11
4.2 Continuïteit	12
4.3 Materialiteit	13
4.3.1 Kwantitatief	13
4.3.2 Kwalitatief	14
4.4 Reikwijdte van de groepscontrole	15
4.5 Kernpunten van de controle	18
4.5.1 Algemeen	18
4.5.2 Sectorspecifieke kernpunten	20
4.5.3 Ondernemingsspecifieke kernpunten	21
4.5.4 Belangrijke opmerkingen	22
4.5.5 Verwijzing naar jaarstukken	24
4.6 Benoeming van de accountant	24
4.7 Eigen invulling aan de voorbeeldtekst	25
Bijlagen	
1. Standaard 702N	27
2. Onderzoekspopulatie	39
3. Onderzoeksvragen	40
4. Betrokken accountantsorganisaties	41

1 | Voorwoord

De accountant heeft als wettelijke taak het controleren van de jaarrekening en het hierbij afgeven van een controleverklaring. De kredietcrisis heeft de vraag blootgelegd welke zekerheid de gebruikers van de jaarrekening hieraan kunnen ontleen. Voorop staat dat de maatschappij moet kunnen vertrouwen op het werk van de accountant. Accountants zullen om dit in hen gestelde vertrouwen hoog te houden duidelijk moeten communiceren waar zij voor staan.

De afgelopen jaren is op meerdere fronten gewerkt aan het versterken van de communicatie van de accountant naar buiten toe. Zo heeft de NBA al diverse Publieke Managementletters uitgebracht waarmee de collectieve kennis van accountants wordt ingezet om vroegtijdig risico's te signaleren in maatschappelijke sectoren of relevante thema's. Daarnaast laten accountants steeds meer van zich horen in de aandeelhoudersvergaderingen van beursgenoteerde ondernemingen. En in 2013 werd een succesvolle pilot uitgevoerd voor het toepassen van een meer informatieve controleverklaring.

Gebruikers van de jaarrekening en de controleverklaring verwachten een uitleg van de accountant over zijn werkzaamheden en bevindingen. Nationaal en internationaal heeft dit geleid tot het stellen van meer eisen aan de inhoud van de controleverklaring in regelgeving en controlestandaarden. Daarbij werd de uitgebreide controleverklaring ook een van de door de Werkgroep Toekomst Accountantsberoep in het rapport 'In het publiek belang' gepresenteerde maatregelen ter verbetering van de kwaliteit en onafhankelijkheid van de accountantscontrole.

In 2014 stelde de NBA met Standaard 702N de uitgebreide controleverklaring verplicht voor alle organisaties van openbaar belang in Nederland. Hiermee liep Nederland evenals Engeland vooruit op nieuwe IAASB Standaarden die voor het eerst over boekjaar 2016 van toepassing worden. Om te kijken hoe hier in de praktijk invulling aan wordt gegeven, is bij de NBA een groot aantal verklaringen over het boekjaar 2014 nader onderzocht. Het is bijzonder positief te kunnen constateren dat alle betrokken accountants de nieuwe standaard goed hebben nageleefd. Meer inzicht in de controleverklaring draagt bij aan het vertrouwen dat gebruikers moeten kunnen stellen in het werk van de accountant.

Rest mij de mensen te danken die dit onderzoek tot stand hebben gebracht. Vanuit de NBA zijn dit mr. Véronique Stoffels (projectleider), drs. Rob Schouten RA RE RO (coördinator capital markets), en drs. Karin van Hulsen RA (vaktechnisch medewerker). Daarnaast hebben aan het onderzoek meegewerkt Justin Voortman MSc en Hans Moison RA (Great Too).

Pieter J.A.M. Jongstra RA
Voorzitter Bestuur NBA

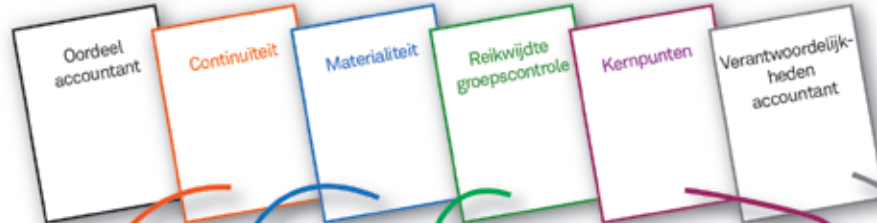
Inzicht in de uitgebreide controleverklaring

77 controleverklaringen over boekjaar 2014 onderzocht

Traditionele controleverklaring

Nieuwe controleverklaring

Continuïteit
2x een aparte onzekerheidsparagraaf

Reikwijdte groepscontrole
 In alle gevallen toegelicht hoe de controle van groepsonderdelen is uitgevoerd

Materialiteit
 Bedragen lopen uiteen van
€185.000 tot €350 miljoen

Kernpunten
 Gemiddeld **4** per verklaring.

Vooraf gebaseerd op de volgende benchmarks:

- Winst voor belasting of een variatie daarop **57%**
- Eigen vermogen **9%**
- Omzet **6%**

Meest genoemde kernpunten:

Goodwill	40x
Latente belastingverordeningen	32x
Opbrengstverantwoording	17x
Overnames	12x
Desinvesteringen	11x
IT-systemen	11x
Claims en geschillen	10x
Pensioenen	9x
Waardering onderhanden werk	8x

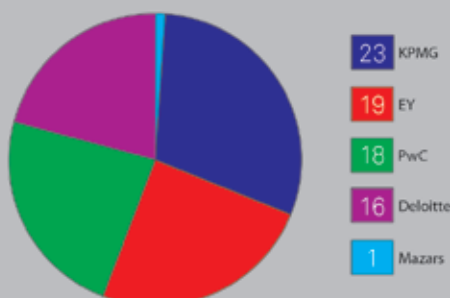
Kwalitatieve redenen materialiteit:

Beloningen van bestuurders	5x
Transacties met verbonden partijen	2x
Toelichting op de continuïteit	1x
Ruimte in convenanten	1x
Omvang van de financiering van de onderneming	1x
Op aandeel gebaseerde betalingen	1x
Geldmiddelen en kasequivalenten	1x

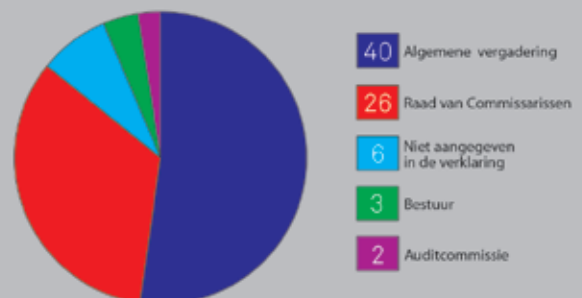
Verantwoordelijkheden accountant

standaardtekst **21x** opgenomen in bijlage
 en **13x** verwijzing naar website NBA

Betrokken accountantorganisaties:

Accountant benoemd door:

2 | Samenvatting

2.1 Belangrijkste bevindingen

Vastgesteld kan worden dat de controleverklaringen over het afgelopen boekjaar meer informatie voor de gebruikers van de jaarrekening bevatten dan voorheen. De meeste accountants volgen hierbij de als bijlage bij Standaard 702N opgenomen voorbeeldtekst. Daarnaast zijn er accountants die in hun verklaringen meer uitleg geven dan strikt genomen wordt vereist. Hiermee geven zij nog beter invulling aan het achterliggende doel van de uitgebreide controleverklaring: het verschaffen van meer inzicht in de werkzaamheden en de bevindingen van de accountant.

Alle onderzochte controleverklaringen bevatten de op grond van Standaard 702N vereiste informatie. In twee daarvan was de accountant genoodzaakt tot het opnemen van een aparte paragraaf over een onzekerheid van materieel belang omtrent de continuïteit. In beide gevallen wordt deze duidelijk toegelicht. In twee andere verklaringen wordt de continuïteit, terwijl er technisch gezien geen reden is voor het opnemen van een aparte paragraaf, genoemd in een kernpunt van de controle. Ook hier gaat een voor de gebruikers van de jaarrekening signalerende werking van uit.

Accountants maken vooral gebruik van de in Standaard 702N opgenomen voorbeeldtekst. PwC heeft aan dit model een eigen invulling gegeven. Hierdoor krijgt de gebruiker in één oogopslag inzicht in de controleaanpak, materialiteit, reikwijdte van de groepscontrole en de kernpunten van de controle.

Altijd worden bedragen genoemd voor de gehanteerde materialiteit. Deze lopen erg uiteen. Meestal is 'winst voor belasting' of een variatie hierop het uitgangspunt en 5% het toegepaste percentage. Accountants leggen in geringe mate uit waarom een bepaalde materialiteit is gebruikt. Ook een toelichting op de kwalitatieve aspecten van de materialiteit komt niet vaak voor. Waar van toepassing geven accountants aan hoe de controle van groepsonderdelen is uitgevoerd.

Per controleverklaring worden gemiddeld 4 kernpunten genoemd. Goodwill komt het vaakst voor. Meestal wordt verwezen naar een toelichting of vermelding in de jaarstukken. Lang niet altijd wordt het belang van een kernpunt toegelicht. Accountants noemen ook wel kernpunten die specifiek zijn voor een bepaalde sector of onderneming, maar de beschrijving hiervan is niet in alle gevallen concreet. Bij kernpunten worden niet vaak belangrijke opmerkingen vermeld.

De betrokken accountants zijn op één na werkzaam bij een Big 4 accountantsorganisatie. Zij zijn meestal door de algemene vergadering van aandeelhouders benoemd. Niet altijd is duidelijk hoeveel jaar een accountantsorganisatie aaneengesloten is betrokken bij een controle. Er wordt echter wel rekening gehouden met de wettelijk verplichte kantoorrotatie die op 1 januari 2016 in werking treedt.

2.2 Handvatten voor de praktijk

Geconstateerd kan worden dat alle bij de onderzochte controleverklaringen betrokken accountants Standaard 702N goed hebben nageleefd. Mede op basis van de in het onderzoek genoemde voorbeelden kunnen, vanuit het oogpunt van de gebruikers, nog de volgende handvatten voor verdere toepassing van de uitgebreide controleverklaring worden gegeven.

1. Maak meer gebruik van de mogelijkheid om standaardteksten op te nemen in een bijlage. Hierdoor wordt de controleverklaring zoveel mogelijk op de onderneming zelf toegespitst. Eventueel kan worden verwezen naar de website van de NBA, maar met het opnemen in een bijlage zijn de teksten direct toegankelijk voor de gebruikers.
2. Geef inzicht in de afwegingen die zijn gemaakt bij het bepalen van de materialiteit. Het zonder toelichting noemen van bedragen, benchmarks en percentages is voor de gebruikers van de jaarrekening het halve verhaal.
3. De toelichting op de reikwijdte van de groepscontrole wordt vooral specifiek door het vermelden van welke groepsdelen er zijn, het belang hiervan voor de jaarrekening en de dekking van de controle.
4. Kernpunten moeten gaan over die zaken die bij de desbetreffende controle de meeste aandacht hebben gevraagd. Het verdient de voorkeur om per kernpunt duidelijk aan te geven waarom dit van belang is en welke controlewerkzaamheden in dit verband zijn uitgevoerd.
5. Door het bij elk kernpunt vermelden van opmerkingen, krijgen de gebruikers nog beter inzicht in de werkzaamheden en bevindingen van de accountant.
6. Het bij elk kernpunt gestructureerd verwijzen naar een toelichting of vermelding in de jaarstukken komt de toegankelijkheid van de controleverklaring ook ten goede.

3 | Onderzoeksopzet

3.1 Doel

De NBA heeft met Standaard 702N vanaf boekjaar 2014 een uitgebreide controleverklaring verplicht gesteld voor alle organisaties van openbaar belang (oob's) in Nederland.¹ Het bureau van de NBA heeft onderzocht op welke wijze Standaard 702N is toegepast bij de controleverklaringen die zijn verstrekt bij jaarrekeningen over het boekjaar 2014. De vraag in hoeverre de onderzochte verklaringen meer informatie bevatten voor gebruikers van de jaarrekening staat hierbij centraal.

3.2 Methode

Het onderzoek is uitgevoerd aan de hand van de controleverklaringen die zijn opgenomen in de door ondernemingen openbaar gemaakte jaarstukken over het boekjaar 2014. Deze controleverklaringen zijn door het onderzoeksteam geanalyseerd aan de hand van vijftien vooraf vastgestelde onderzoeksvragen.² Deze vragen vloeien voort uit de in Standaard 702N aan de uitgebreide controleverklaring gestelde vereisten.

De in dit rapport opgenomen passages uit controleverklaringen zijn letterlijk overgenomen uit de door desbetreffende ondernemingen gepubliceerde jaarstukken over het boekjaar 2014.

3.3 Populatie

De in Standaard 702N aan de uitgebreide controleverklaring gestelde vereisten gelden voor alle oob's in Nederland. Dit zijn kortweg alle beursgenoteerde vennootschappen, banken en verzekeraars. Het onderzoek is gericht op alle Nederlandse beursgenoteerde vennootschappen waarvan aandelen zijn genoteerd aan Euronext Amsterdam op 1 januari 2015 in de indexen AEX, AMX en AScX. Daarnaast is het onderzoek gericht op de zeven systeembanken die thans onder toezicht staan van de Europese Centrale Bank (ABN AMRO, Rabobank, ING Bank, Bank Nederlandse Gemeenten, Nederlandse Waterschapsbank, SNS Bank en RBS) en op de grootste tien verzekeringsgroepen op basis van omzet (bruto premie) over 2012 (Achmea, Uvit³, CZ Groep, NN, Menzis, a.s.r., Delta Lloyd Groep, Aegon, SNS Reaal en Allianz⁴).⁵

¹ Zie bijlage 1: Standaard 702N, Aanvullingen met betrekking tot het rapporteren bij een volledige set van financiële overzichten voor algemene doeleinden bij een organisatie van openbaar belang, december 2014

² Zie bijlage 3: Onderzoeksvragen

³ Op 31 december 2011 is UVIT gesplitst in twee afzonderlijke bedrijven Coöperatie VGZ UA (zorgverzekeringen) en Coöperatie Univé UA (schadeverzekeringen).

⁴ Allianz Nederland Verzekering N.V. vormt de verzekeringstak van Allianz Nederland Groep N.V.

⁵ Conform tabel 3.10 uit de statistieken over de verzekeringsbranche (Verzekerd van cijfers 2014)

Aan de Amsterdamse beurs genoteerde buitenlandse ondernemingen, zoals Shell en Air France-KLM, zijn niet betrokken in het onderzoek. Een aantal van de hierboven genoemde banken en verzekeraars is tevens beursgenoteerd met statutaire zetel in Nederland. Eén onderneming viel buiten het onderzoek vanwege een afwijkend boekjaar. De totale onderzoekspopulatie bestond daarmee uit 77 ondernemingen.

4 | Onderzoeksresultaten

4.1 Algemeen beeld

Bij alle in de onderzoekspopulatie opgenomen ondernemingen is sprake van een uitgebreide controleverklaring. Paste de gemiddelde controleverklaring voorheen nog op een A4, nu beslaat deze in alle gevallen meerdere pagina's.

Alle onderzochte verklaringen bevatten de op grond van Standaard 702N vereiste toelichting op respectievelijk materia-
liteit, reikwijdte van de groepscontrole en kernpunten van de controle. Twee verklaringen bevatten daarenboven een
aparte paragraaf over een onzekerheid van materieel belang omtrent de continuïteit.

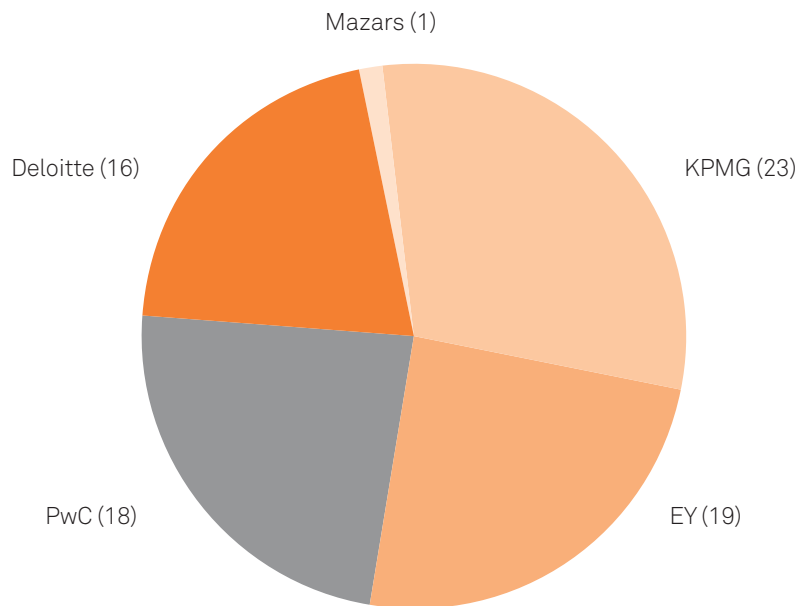
Voor het opstellen van de uitgebreide controleverklaringen is veelal gebruik gemaakt van de in de bijlage van Standaard
702N opgenomen voorbeeldtekst. In een enkel geval wordt afgeweken van de hierin opgenomen volgorde van onderwer-
pen. Zo wordt in de controleverklaringen van RBS en Reed Elsevier het accent gelegd op de kernpunten van de controle
door deze direct na het oordeel van de accountant te noemen.

De voorbeeldtekst bevat onder meer een standaardtekst betreffende de verantwoordelijkheden van de accountant voor
de controle van de jaarrekening. Het staat de accountant uitdrukkelijk vrij om hiervoor te verwijzen naar de website van
de NBA of om deze in een bijlage bij de controleverklaring op te nemen. Hierdoor kan de controleverklaring zoveel mogelijk
op de betrokken onderneming zelf toegespitste informatie bevatten. Van deze optie is in bijna de helft van de gevallen
gebruik gemaakt. In 27% van de onderzochte uitgebreide verklaringen is de standaardtekst in een appendix opgenomen
en in 17% van de gevallen is gekozen voor een verwijzing naar de website van de NBA.

De voor de onderzochte controleverklaringen verantwoordelijke accountants zijn nagenoeg allemaal verbonden aan de
accountantsorganisaties van KPMG, EY, PwC en Deloitte (Big 4). Enkel de externe accountant van Value8 is werkzaam bij
een andere accountantsorganisatie met een vergunning voor het uitvoeren van wettelijke controles bij oob's.⁶

⁶ Zie bijlage 4: Betrokken accountantsorganisaties

Betrokken accountantsorganisaties

4.2 Continuïteit

Indien er sprake is van een onzekerheid van materieel belang omtrent de continuïteit, dient de accountant hierover op grond van Standaard 702N direct na zijn oordeel een aparte paragraaf op te nemen. In twee van de onderzochte verklaringen doet dit zich voor. In beide gevallen maakt de accountant duidelijk wat de achterliggende oorzaak is.

Uit de **controleverklaring van Ballast Nedam**:

De beschikbaarheid van voldoende financiering en het toetsen of kan worden blijven voldaan aan de financieringsconvenanten is significant voor onze controle. Deze toets is grotendeels gebaseerd op verwachtingen en inschattingen van het bestuur. De veronderstellingen worden beïnvloed door subjectieve elementen zoals de schatting van verwachte toekomstige kasstromen, geprognosticeerde resultaten en marges uit de operationele activiteiten. De gehanteerde veronderstellingen zijn onderhevig aan onzekerheden. Enerzijds betreffen dit verwachtingen omtrent de toekomstige economische en marktontwikkelingen, de ontwikkeling van de orderportefeuille, de uitkomsten van meerwerk- en claimonderhandelingen met opdrachtgevers en de afwikkeling van lopende gerechtelijke procedures. Anderzijds bestaan onzekerheden in de uitwerking van de overeenstemming op hoofdlijnen over (her)financiering, claimmissie en overige voorgenomen transacties, en de opstelling van de belangrijkste financiers van Ballast Nedam N.V, indien mocht blijken dat door ongunstige ontwikkelingen de (nog te bepalen) bankconvenanten niet gehaald zouden worden.

Uit de **controleverklaring van Esperite**:

We draw attention to Note 2 'Going concern assumption' of the financial statements which indicates that the going concern is dependent, along with other matters as set forth in Note 2, on meeting budgets and forecasts, especially for the segment Genoma and the timely availability of additional financing.

Ook de accountant van Reed Elsevier gaat in zijn controleverklaring expliciet in op de continuïteit van de onderneming, terwijl hier geen sprake is van een onzekerheid van materieel belang. Hiermee benadrukt de accountant wat door het bestuur van Reed Elsevier al is vermeld in het jaarverslag. De controleverklaring is overigens opgesteld zowel voor de aandeelhouders van Reed Elsevier NV als de aandeelhouders van Reed Elsevier PLC. Hierop is ook de Engelse regelgeving van toepassing. Uit de **controleverklaring van Reed Elsevier**:

We confirm that:

- *we have not identified material uncertainties related to events or conditions that may cast significant doubt on the combined businesses' ability to continue as a going concern which we believe would need to be disclosed in accordance with IFRSs as adopted by the European Union; and*
- *we have concluded that the Board's use of the going concern basis of accounting in the preparation of the financial statements is appropriate.*

De continuïteit van de onderneming komt in nog twee andere controleverklaringen expliciet aan de orde. In de **controleverklaringen van Imtech en Groothandelsgebouwen** wordt de continuïteitsveronderstelling genoemd in een kernpunt van de controle. In beide gevallen ziet de accountant na het uitvoeren van de nodige controlewerkzaamheden geen reden tot het opnemen van een aparte onzekerheidsparagraaf. Desalniettemin gaat ook van het in een kernpunt benoemen van de continuïteit een voor de gebruiker van de jaarrekening signalerende werking uit. In die zin is de uitgebreide controleverklaring in ieder geval van toegevoegde waarde voor de gebruiker.

4.3 Materialiteit

4.3.1 Kwantitatief

Op grond van Standaard 702N dient de accountant in de controleverklaring de gehanteerde materialiteit en de wijze waarop deze is bepaald uiteen te zetten. Materialiteit wordt uitgedrukt in een bedrag. Accountants onderzoeken de jaarrekening op fouten die dit bedrag te boven gaan. Voor het bepalen van de materialiteit is relevant door welke afwijkingen de economische beslissingen van gebruikers van de jaarrekening kunnen worden beïnvloed.

Dat de accountant de materialiteit moet bepalen is niet nieuw. Wel dat hij hierover moet communiceren in de controleverklaring. Voor het bepalen van de materialiteit moet de accountant inschatten door welke afwijkingen de gebruikers van de jaarrekening zich mogelijk laten leiden. De vraag is of dit voor alle gebruikers gelijk opgaat. Uit de **controleverklaring van Achmea** blijkt bijvoorbeeld dat specifiek rekening is gehouden met De Nederlandsche Bank als stakeholder:

We have applied this benchmark, a generally accepted auditing practice, based on our analysis of the information needs of users of the financial statements and as this is important information for stakeholders, in particular for the regulator (Dutch Central Bank). On this basis we believe that required capital of the company is an important metric for the financial performance of the company.

In alle onderzochte controleverklaringen worden bedragen genoemd voor de gehanteerde materialiteit. Deze lopen uiteen van 155.000 euro tot 350 miljoen euro. Daarnaast wordt in alle verklaringen met uitzondering van de **controleverklaringen van BAM en Sligro** een bedrag genoemd waarboven afwijkingen worden gerapporteerd aan de raad van commissarissen. Dit laatste is geen vereiste, maar vloeit voort uit de in de bijlage van Standaard 702N opgenomen voorbeeldtekst.

Een nadere uitleg van de accountant over de gehanteerde materialiteit geeft de gebruikers van de jaarrekening meer inzicht in de gemaakte afwegingen. De voor de materialiteit genoemde bedragen zeggen op zich weinig. Belangrijker is de vraag waarop deze bedragen zijn gebaseerd. In meer dan de helft van de onderzochte controleverklaringen (57%) is 'winst voor belasting' of een variatie daarop als uitgangspunt genomen. Daarna worden 'eigen vermogen' (9%) en 'omzet' (6%) het vaakst gebruikt. In een aantal gevallen worden meerdere benchmarks gehanteerd. Dit geeft ook inzicht in de afwegingen aan de hand waarvan de accountant de gehanteerde materialiteit heeft bepaald.

De bij de benchmark 'winst voor belasting' toegepaste percentages variëren van 1,3% tot 10% waarbij 5% het vaakst voorkomt. De uitleg waarom voor een bepaald percentage is gekozen ontbreekt vaak. In de **controleverklaring van Brunel** waar '3% of profit before interest and tax' de maatstaf is wordt dit bijvoorbeeld wel toegelicht:

We have applied this benchmark, a generally accepted auditing practice, based on our analysis of the common information needs of users of the financial statements. On this basis we believe that profit before interest and tax is an important metric for the financial performance of the company. The lower materiality level of last year related to the first year audit (resulting in a benchmark of 2.5% of profit before interest and tax) and the lower result in that year.

‘Winst voor belasting’ is in algemene zin een voor de hand liggende maatstaf, wanneer deze stabiel is en representatief voor de desbetreffende onderneming. In de **controleverklaring van KPN** lezen we bijvoorbeeld waarom men volledig is overgestapt op de maatstaf ‘0,5% of total revenues’:

We have applied this benchmark, a generally accepted auditing practice, based on our analysis of stakeholders and in the absence of indicators that an alternative benchmark would be appropriate. In previous years we have based materiality on an average of 5% of profit before tax and 0.5% of total revenues. However, given the large fluctuation in profit before tax (adjusted for one-off items), we did not consider profit before tax an appropriate benchmark for 2014 and thus applied the materiality percentage 0.5% of total revenues (a generally accepted practice).

In de **controleverklaring van BAM** wordt vermeld waarom men heeft gekozen voor ‘netto omzet als alternatieve benchmark’:

Winst voor belasting wordt niet beschouwd als een passende benchmark gezien de volatiliteit van de resultaten over afgelopen jaren. We hebben netto omzet gebruikt als alternatieve benchmark, wat ook een passende benchmark is. We hebben een relatief laag percentage gebruikt ten opzichte van de netto omzet gezien de relatief lage winstmarges op projecten. Gezien de gebruikers van de jaarrekening en hun behoeften schatten we in dat een lagere drempel van 0,15% passend is.

In geen van de onderzochte controleverklaringen wordt overigens een toelichting gegeven op de relatie tussen de materialiteit en de invloed op de concrete werkzaamheden. Dit is weliswaar niet verplicht op grond van Standaard 702N, maar biedt wel het nodige inzicht voor de gebruikers van de jaarrekening. In de **controleverklaring van Corbion** wordt bijvoorbeeld als kernpunt van de controle genoemd dat er in de jaarrekening over het boekjaar 2013 sprake was van een materiële fout. In de toelichting op de gehanteerde materialiteit voor de jaarrekening over 2014 wordt hierop niet ingegaan:

Based on our professional judgment we determined the materiality for the financial statements as a whole at EUR 5.5 million. The materiality is based on ten percent of normalized profit before taxation.

Verder valt op dat in controleverklaringen van aan PwC verbonden accountants ook vaak de over het boekjaar 2013 gehanteerde materialiteit wordt genoemd (bijvoorbeeld in de **controleverklaringen van Vopak, KPN, Ahold, Gemalto, Brunel, Aalberts, Randstad, TNT Express en USG People**). Dit laatste doet overigens ook de accountant van Deloitte in de **controleverklaring van RBS**.

4.3.2 Kwalitatief

In de onderzochte controleverklaringen wordt conform de uit Standaard 702N overgenomen voorbeeldtekst vaak aangegeven dat ook rekening wordt gehouden met afwijkingen die om kwalitatieve redenen materieel zijn. In de meeste gevallen wordt dit niet nader toegelicht. Dit is weliswaar niet verplicht op grond van Standaard 702N, maar ook dit is van toegevoegde waarde voor de gebruikers van de jaarrekening. Zo wordt in de **controleverklaring van ASML** volstaan met:

We established a lower materiality for certain account balances and disclosures based on qualitative reasons.

In 7 van de onderzochte verklaringen (9%) worden wel concrete kwalitatieve redenen genoemd:

Kwalitatieve redenen voor materialiteit	Verklaringen van
Beloningen van bestuurders	Aegon, Brunel, Sligro, USG People, Wereldhave
Transacties met verbonden partijen	Aegon, Stern Groep
Toelichting op de continuïteit	Aegon
Ruimte in convenanten	SBM
Omvang van de financiering van de onderneming	SBM
Op aandelen gebaseerde betalingen	Sligro
Geldmiddelen en kasequivalenten	Sligro

Alleen in de **controleverklaring van Aegon** worden deze enigszins toegelicht:

For example, certain items, such as related party transactions, management remuneration disclosures and going concern disclosures are subject to lower materiality levels when planning and executing our audit procedures as they are of particular interest to the reader of the financial statements and may otherwise not be subject to audit procedures in the context of the Group as a whole.

4.4 Reikwijdte van de groepscontrole

Volgens Standaard 702N dient de accountant aan te geven hoe hij de controle van groepsonderdelen heeft uitgevoerd. Deze toelichting ontbreekt enkel in de **controleverklaring van de Nederlandse Waterschapsbank en Allianz Nederland Levensverzekering**, omdat daar geen sprake is van een groep.

De vraag of de reikwijdte van de groepscontrole voldoende specifiek is toegelicht, is lastig om objectief te beantwoorden. Voor de gebruikers van de jaarrekening lijkt het in ieder geval relevant dat wordt vermeld welke groepsonderdelen er zijn, het belang ervan voor de jaarrekening en de dekking van de controle. De **controleverklaring van Unilever** bevat bijvoorbeeld een uitgebreide toelichting op de groepscontrole waarbij op grafische wijze de dekking van de controle inzichtelijk wordt gemaakt:

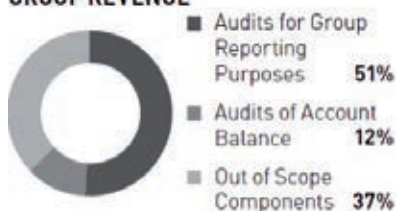
Scope of our audit

The Group operates through a significant number of legal entities, each of which is a reporting component. We performed audits for Group reporting purposes of 13 components, as well as audits of revenue and the related accounts receivable balances at a further 5 components. The latter were not individually financially significant enough to require an audit for Group reporting purposes but were included in the scope of our Group reporting work in order to provide further coverage over the Group's revenue.

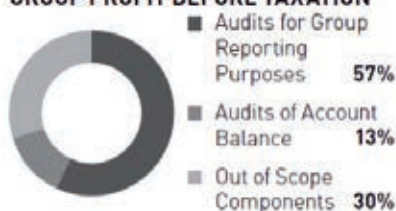
The Group has 5 centralised operating centres that perform accounting and reporting activities alongside related controls. Together these operating centres process a substantial portion of the Group's transactions. The outputs from the centralised operating centres are included in the financial information of the component entities they service and therefore they are not separate reporting components. Each of the operating centres is subject to specified audit procedures. Further audit procedures are performed at each reporting component to cover matters not covered at the centralised operating centres. Together this results in audits for Group reporting purposes on those reporting components.

The percentages of the Group's Revenue, Profit before Taxation and Total Assets represented by the components within the scope of our work and procedures performed at corporate level are as follows:

GROUP REVENUE

GROUP PROFIT BEFORE TAXATION

GROUP TOTAL ASSETS

The remaining 37% of Group Revenue and 30% of Group Profit before Taxation is represented by a significant number of out-of-scope reporting components, none of which individually represents more than 2% of Group Revenue and/or Group Profit before Taxation. A substantial portion of these out-of-scope components utilise the five operating centres and are therefore subject to audit procedures performed at these operating centres. In addition, for these out-of-scope components, we performed analysis [focusing specifically on revenue and operating margins] at the aggregated Group level to re-examine our assessment that there are no significant risks of material misstatement within these components.

For the in-scope components the Group audit team instructed component auditors as to the significant areas to be covered, including the significant risks detailed above and the information to be reported back. The Group audit team approved component materiality levels, which ranged from €5 million to €275 million, having regard to the mix of size and risk profile of the Group across the components. The work on all components was performed by component auditors.

The Group audit team visited component locations in the USA, the UK, the Netherlands, India, Indonesia, Switzerland, Brazil, South Africa, Germany, Turkey, Russia, Singapore, China, Mexico and Argentina. Telephone and/or online meetings were also held with the auditors of these components and the majority of all other components. The findings reported to the Group audit team were discussed in more detail with component auditors, and any further work required by the Group audit team was then performed by the component auditor.

De controleverklaring van Wereldhave bevat een toelichting op de groepscontrole met een concrete verwijzing naar structuur en activiteiten:

The group audit focused on all components. For the components in Finland, Belgium, the Netherlands, France and Spain (for the period up until its sale in September 2014) a full scope audit of their financial information was performed. As the US and UK operations were sold in 2012 and 2013 respectively and limited residual activities in 2014, the group audit team was able to audit the remaining material positions and transactions in 2014.

For all components we used component auditors from the PwC network firms who are familiar with the local laws and regulations and have the real estate industry knowledge and experience to perform their audit work. The companies that hold the 6 acquired shopping centres in France were audited by a non-PwC network firm. As the acquisition was completed on 18 December 2014, with a resulting immaterial effect on the income statement for the year 2014, we performed, amongst others, a detailed review of the working papers of the non-PwC network firm. The audit of the acquisition of the French shopping centres, the valuation of the investment properties as at 31 December 2014, the result for the period 18 December to 31 December 2014 and the accounting treatment for the acquisition was performed centrally by the group audit team.

The Belgium subsidiary, Comm. VA Wereldhave Belgium SCA, has its own listing on Euronext Brussels stock exchange. As such, the component auditor of the Belgium subsidiary besides undertaking audit procedures for group audit purposes, also has a prominent role in the audit of the statutory financial statements of Comm. VA Wereldhave Belgium SCA, including meetings with local management and the Supervisory Board of Comm. VA Wereldhave Belgium SCA. Where the work was performed by component auditors, we determined the level of involvement we needed to have in the audit work at those components to be able to conclude whether sufficient appropriate audit evidence had been obtained as a basis for our opinion on the group financial statements as a whole.

In this respect we performed the following procedures:

- We have issued detailed audit instructions to the component auditors prescribing the scope of work to be performed, our risk assessment, the key audit areas, materiality to be applied and the reporting requirements to the group audit team;*
- The group audit team had several calls during the year with the component teams on the progress of the audit;*
- The reports of the component auditors were assessed by the group audit team and observations were discussed with the component auditors and with group management;*
- The group audit team visited management of local operations and component teams. In the current year the group audit team visited Finland, Belgium, the Netherlands and France, attended the audit closing meetings in Finland, Belgium and the Netherlands where the audit findings were discussed with management and reviewed a selection of the working papers of the component auditors of Finland, Belgium, the Netherlands and France, which included, among others, those concerning valuation of investment properties.*

The group consolidation, financial statements disclosures and a number of complex items are audited by the group audit team at the company's head office. These include, amongst others, valuation of investment properties, derivative financial instruments, external financing, hedge accounting, certain tax positions and share based payments. Our group audit team was complemented by PwC real estate, tax, pensions, IT, valuation and treasury specialists.

As part of the audit of the financial statements our IT auditors assessed the IT control environment and general controls regarding the central AREMIS system which is used by the group.

Furthermore, we have performed a review engagement on the condensed consolidated interim financial information for the nine month period ended 30 September 2014, issued a review report dated 28 November 2014 and issued an assurance report on the pro forma financial information that was included in the prospectus for the rights issue relating to the acquisition in France. For further information we refer to the Key Audit Matter "Acquisition of shopping centres in France and the related rights issue".

Verder valt op dat in twee van de onderzochte verklaringen expliciet wordt genoemd dat voor de controle gebruik is gemaakt van de interne auditdienst.

In de **controleverklaring van PostNL**:

Where appropriate we have used the outcome of the work performed by internal audit.

En in de **controleverklaring van TNT Express**:

We liaise with the Group's Internal Audit department. They perform financial and operational audits on a rotational and risk assessment basis. In addition to our group audit scope, we also selected 4 smaller entities on a rotational basis as part of our unpredictability procedures. These audits are performed by Internal Audit. We perform procedures to ensure that we can place sufficient reliance on Internal Audit, such as assessing their objectivity and competence, their system of quality review, by providing them specific instructions and reviewing their audit files.

4.5 Kernpunten van de controle

4.5.1 Algemeen

Kernpunten van de controle zijn volgens Standaard 702N aangelegenheden die in de professionele oordeelsvorming van de accountant het meest significant waren in de controle. Vrij vertaald kun je zeggen dat het hier gaat om zaken waarvan de accountant heeft wakker gelegen. Op grond van Standaard 702N dient de accountant elk kernpunt van zijn controle afzonderlijk te beschrijven. Ook als er geen kernpunten van de controle zijn te rapporteren, dient de accountant dit te vermelden. In alle onderzochte controleverklaringen worden kernpunten genoemd.

Het aantal kernpunten per controleverklaring loopt uiteen van 2 tot 7 met een gemiddelde van 4. Het aantal genoemde kernpunten zegt op zich niet veel. Zo telt de **controleverklaring van Esperite** waarin een onzekerheidsparagraaf is opgenomen maar 2 kernpunten, terwijl in de **controleverklaringen van Delta Lloyd, Fugro en ING** 7 kernpunten worden genoemd. De volgende kernpunten worden het vaakst genoemd:

Kernpunt	Aantal keer genoemd
Goodwill	40
Latente belastingvorderingen	32
Opbrengstverantwoording	17
Overnames	12
Desinvesteringen	11
IT-systemen	11
Claims en geschillen	10
Pensioenregelingen	9
Waardering onderhanden werk	8

Het onderwerp goodwill wordt opvallend vaak genoemd. Onduidelijk is waarom dit zo dikwijls tot de meeste significante aangelegenheden van de controle behoorde. Wel wordt regelmatig aangegeven dat de waardering hiervan gepaard gaat met veel schattingen en onzekerheden. Verder valt op dat eenzelfde onderwerp niet door iedereen als kernpunt van de controle worden beschouwd. Zo maken we uit meerdere controleverklaringen op dat de betreffende accountantsorganisatie daar de controle van de jaarrekening voor het eerste jaar heeft uitgevoerd, bijvoorbeeld in de **controleverklaringen van Amsterdam Comm., Kas Bank, Boskalis en SBM**, terwijl enkel in de **controleverklaring van Aegon** de 'eerstejaars controle' als kernpunt wordt genoemd:

Transition as auditors including audit of opening balances

Initial audit engagements involve a number of considerations not associated with recurring audits. Additional planning activities and considerations necessary to establish an appropriate audit strategy and audit plan include:

- *Gaining an initial understanding of the Company and its business including its control environment and information systems, sufficient to make audit risk assessments and develop the audit strategy and plan;*
- *Obtaining sufficient appropriate audit evidence regarding the opening balances including the selection and application of accounting principles; and*
- *Communicating with the previous auditors.*

Lang niet altijd wordt in de beschrijving van een kernpunt toegelicht waarom dit van belang is. In de **controleverklaring van Sligro** wordt bijvoorbeeld bij geen enkel kernpunt toegelicht waarom dit voor deze onderneming van belang is:

De waardering van leveranciersbonussen

De grondslagen bevatten onder punt G2 een toelichting op de verschillende soorten vergoedingen van de leveranciers zoals bonussen, promotionele vergoedingen en betalingskortingen. Dit betreffen specifieke afspraken met individuele leveranciers. Een gedeelte van de leveranciersbonussen is als voorschot ontvangen gedurende het boekjaar. Wij hebben de verantwoording van de leveranciersbonussen gecontroleerd door de interne beheersingsmaatregelen van de vennootschap met betrekking tot het proces van leveranciersbonussen te toetsen. Daarnaast hebben we gegevensgericht de waardering van de leveranciersbonussen gecontroleerd.

De waardering van goodwill

Voor Foodretail is de realiseerbare waarde bepaald op basis van de geschatte directe opbrengstwaarde die is afgeleid van prijzen die de afgelopen periode in de markt betaald zijn voor individuele, respectievelijk groepen van vestigingspunten, alsmede in de markt bekende vermenigvuldigingsfactoren van de omzet. Wij hebben de gehanteerde veronderstellingen in de berekening van de geschatte directe opbrengstwaarde op redelijkheid getoetst.

Voor Foodservice is de realiseerbare waarde bepaald op basis van het contant maken van de toekomstige kasstromen die worden gegenereerd met het voortgezette gebruik van deze kasstroomgenererende eenheid. Voor de controle hebben wij gebruik gemaakt van werkzaamheden van een waarderingsdeskundige om de evaluatie van de veronderstellingen en de methode van berekening die door de vennootschap zijn gebruikt te controleren. Wij hebben hier specifiek aandacht besteed aan de gehanteerde veronderstellingen.

Betrouwbaarheid en continuïteit van de geautomatiseerde gegevensverwerking

In het toetsten van de betrouwbaarheid en continuïteit van de geautomatiseerde gegevensverwerking hebben wij gebruik gemaakt van IT-specialisten. We hebben specifiek aandacht besteed aan de IT-infrastructuur ten aanzien van continuïteit, toegangsbeveiliging en wijzigingsbeheer en de hieraan gerelateerde relevante geautomatiseerde controlemaatregelen getoetst. Voor onderdelen waar wij niet gesteund hebben op de geautomatiseerde gegevensverwerking hebben wij aanvullende werkzaamheden verricht.

In de **controleverklaring van Unilever** wordt daarentegen op gestructureerde wijze toegelicht waarom een kernpunt van belang is en welke controlewerkzaamheden in verband hiermee zijn uitgevoerd. Bijvoorbeeld bij het volgende kernpunt:

Revenue recognition

- **The risk** - Revenue is measured taking account of discounts, incentives and rebates earned by customers on the Group's sales. Due to the multitude and variety of contractual terms across the Group's markets, the estimation of discounts, incentives and rebates recognised based on sales made during the year is considered to be complex. Revenue is recognised when the risks and rewards of the underlying products have been transferred to the customer. There is a risk that revenue may be overstated because of fraud resulting from the pressure local management may feel to achieve performance targets. The Group focuses on revenue as a key performance measure which could create an incentive for revenue to be recognised before the risks and rewards have been transferred.
- **Our response** - Our audit procedures included considering the appropriateness of the Group's revenue recognition accounting policies including those relating to discounts, incentives and rebates and assessing compliance with the policies in terms of applicable accounting standards. We tested the effectiveness of the Group's controls over calculation of discounts, incentives and rebates and correct timing of revenue recognition.

We assessed sales transactions taking place at either side of the balance sheet date as well as credit notes issued after the year end date to assess whether that revenue was recognised in the correct period. We also developed an expectation of the current year revenue balance based on trend analysis information taking into account historical weekly sales and returns information and our understanding of each market. We then compared this expectation to actual results. We also considered the adequacy of the Group's disclosures (in note 2) in respect of revenue.

Ook in het door de accountants van PwC gebruikte stramien voor de uitgebreide controleverklaring (zie verder onder 'Eigen invulling aan de voorbeeldtekst') wordt de beschrijving van elk kernpunt en de in verband hiermee uitgevoerde controlewerkzaamheden gestructureerd weergegeven. In een aantal gevallen wordt dit met aparte kolommen aangeduid, bijvoorbeeld in de **controleverklaring van KPN**:

Key audit matter	How our audit addressed the matter
Best estimate sales proceeds concerning E-Plus includes uncertainty regarding net debt / working capital settlement	
<p>The sale of E-Plus was completed on October 1, 2014 and related disclosures are included in the significant accounting policies and in the notes to the consolidated statement of financial position in Note 19.</p> <p>The result from discontinued operations is based on the expected sales proceeds, including the settlement of the net debt/working capital, which has not been finalized as at December 31, 2014. Based on an internal analysis of the net debt /working capital items, management determined a best estimate to establish an adjustment to the sales proceeds to account for the outcome of the settlement process. This was important to our audit as the remaining uncertainty amounts to approximately 10% (positive or negative) of the 2014 total loss for the period from discontinued operations.</p>	<p>The impact of the E-Plus transaction is primarily reflected in the result from discontinued operations and financial asset classified as available for sale (20.5% stake in Telefónica Deutschland). Our audit procedures included, amongst others, checking the cash receipt and ownership of the 20.5% stake and agreeing the value to the quoted share price of Telefónica Deutschland at completion date. The expected deal proceeds are impacted by the outcome of the net debt/working capital settlement, for which management has recorded an adjustment to the sales proceeds based on its best estimate. Therefore we have also assessed the supporting documentation relating to this adjustment and challenged the interpretations and judgments used by management in determining its best estimate. We assessed the adequacy of the disclosures and appropriateness of the accounting position taken in the financial statements by management.</p>

4.5.2 Sectorspecifieke kernpunten

Hoewel vaak dezelfde kernpunten worden genoemd, zien we ook voorbeelden van kernpunten die specifiek zijn voor een bepaalde onderneming of voor ondernemingen in een bepaalde sector. Zo wordt bij zorgverzekeraars in de beschrijving van kernpunten de bij de jaarrekening 2013 van ziekenhuizen en GGZ-instellingen afgegeven verklaringen met beperking aan de orde gesteld. Bijvoorbeeld in de **controleverklaring van CZ Groep**:

Voor de medisch specialistische zorg (MSZ) en de GGZ heeft over 2012 en 2013 in de keten in 2014 daarnaast veel landelijke afstemming plaatsgevonden over de geconstateerde normonduidelijkheid en onzekerheden ten aanzien van de rechtsmatigheid van de door ziekenhuizen en GGZ instellingen geleverde zorg. Veelal heeft dit voor ziekenhuizen en GGZ instellingen geleid tot een verklaring met beperking bij de jaarrekening 2013. Ziekenhuizen hebben daarnaast een herstelplan d.m.v. een self assessment uitgevoerd, dat vervolgens door de expertcommissie van ZN is beoordeeld. Mocht verder uit formele en/of materiele controles na afloop van het boekjaar blijken dat de declaraties niet juist zijn dan dienen zorgverzekeraars de uitbetaalde bedragen terug te vorderen bij de zorgaanbieders.

Ook worden bij verzekeraars de onzekerheden rondom de afhandeling van woekerpolissen meermaals genoemd, bijvoorbeeld in de **controleverklaring van NN**:

Unit-linked exposure

Holders of the Group's unit-linked products sold in the Netherlands where the customer bears all or part of the investment risk, or consumer protection organisations on their behalf, have filed claims or initiated proceedings against the Group and may continue to do so. A negative outcome of such claims and proceedings in respect of unit-linked products, settlements or any other actions for the benefit of customers by other insurers and sector-wide measures could result in substantial losses for the Group relating to compensation. The financial consequences of these legal proceedings cannot be reliably estimated or quantified at this point. Refer to note 46 of the annual accounts.

Bij banken wordt regelmatig ingegaan op de afhankelijkheid van IT-systemen⁷, bijvoorbeeld in de **controleverklaring van de Nederlandse Waterschapsbank**:

⁷ Zie ook de Publieke managementletter voor banken. Van stabilisatie naar vertrouwen, NBA, december 2014

Betrouwbaarheid en continuïteit van de geautomatiseerde gegevensverwerking

NWB Bank is afhankelijk van IT systemen voor de continuïteit van de activiteiten en betrouwbare financiële rapportages. In bijzonder het bronsysteem, de opzet van het datawarehouse, het betaalsysteem en de hedge accounting applicatie zijn zeer relevant in het kader van onze controle.

We hebben de betrouwbaarheid en continuïteit van de IT systemen beoordeeld. Deze beoordeling is uitgevoerd door IT auditors. Onze beoordeling omvatte de beoordeling van IT ontwikkelingen en het toetsen van relevante interne controles met betrekking tot IT systemen en processen, voorzover relevant voor onze controle. Met betrekking tot het uitbestedde betalingssysteem, hebben wij over de relevante interne controles een rapport ontvangen van een andere accountant.

Wij hebben vastgesteld dat, in het kader van de controle van de jaarrekening, de geautomatiseerde gegevensverwerking effectief functioneert.

4.5.3 Ondernemingsspecifieke kernpunten

Een voor een bepaalde onderneming specifiek kernpunt komt bijvoorbeeld voor in de **controleverklaring van Delta Lloyd**:

Fine of Dutch Central Bank

In December 2014, De Nederlandsche Bank (DNB) imposed a fine to Delta Lloyd Levensverzekering and instructed the Company to dismiss its CFO by 1 January 2016 at the latest. The fine imposed amounts to EUR 22.8 million. Delta Lloyd has decided to submit DNB's measures to the court and request it to rule on the interpretation of the facts and circumstances and the associated conclusions. Delta Lloyd has not recognised a provision for the fine in its 2014 financial statements, and disclosed the fine in Note 5.1.7.35 'Contingent Assets and Liabilities' in accordance with the relevant accounting requirements.

We assessed whether the accounting treatment by the Company of the fine is in accordance with the relevant accounting requirements. We consulted the Company's external legal counsel on this matter. Furthermore, we considered the impact of the allegations of DNB related to the fine, including the DNB's decision on the CFO, on our evaluation of the control environment and risk assessment.

Een aantal ondernemingen kreeg recentelijk op de een of andere manier te maken met fraude. In de controleverklaring van Imtech wordt hier expliciet op ingegaan. Ook in de **controleverklaring van SBM** wordt expliciet ingegaan op aan door justitiële autoriteiten ingestelde onderzoeken:

Contingent liability as a result of multiple investigations in 2014 by Brazilian authorities. The settlement resulting from the investigation by the Dutch OM in alleged improper sales practices.

The Investigation by the Dutch Ministry of Justice (OM) into alleged improper sales practices in several countries as reported in prior years has come to a conclusion. A settlement was reached and made public in November 2014. The settlement resulted in a cost to the Company of USD 240 million of which USD 100 million was paid during the year and the remainder accrued. Reference is made to note 26 of the financial statements.

During 2014 the Company became subject to several investigations by a number of Brazilian Authorities. The company is in discussions with the main authority and reviewing the situation. Given the magnitude and inherent management's judgment, we consider this a significant risk in our audit.

We have assessed the findings from the investigation conducted and the settlement agreement with the OM and discussed the status of the Brazilian investigations with the Management Board and lawyers working on the investigations. We have performed an assessment of the remediation measures taken by the Company, verification of agents'

fees paid during the year and obtaining lawyers' letters with respect tot their activities. We have examined various in- and external documents. In addition, we assessed the accounting for the settlement agreement with the Dutch OM, the Company's assesment that it is too early to access the accounting consequences of the Brazilian investigations and the adequacy of the related contingent liability disclosure in Note 26 on these Brazilian investigations. We concur with the manner these have been included in the financial statements.

In de **controleverklaring van Ballast Nedam** wordt fraude wel genoemd als kernpunt, maar blijft de beschrijving hiervan erg algemeen en de achtergrond van concrete fraude die heeft plaatsgevonden onvermeld:

Compliance, Integriteit en Fraude

Incidenten met betrekking tot compliance, integriteit en fraude kunnen leiden tot financiële en operationeel risico's en reputatieschade. Daarbij spelen risico's op het gebied van steekpenningen, omkoping en inkoopfraude een belangrijke rol. Het vaststellen van een adequate werking van de beheersing op dit gebied door Ballast Nedam N.V. is derhalve significant voor onze controle.

Bij de uitvoering van onze werkzaamheden hebben wij een interne forensische expert ingeschakeld. Wij hebben kennisgenomen van het compliance framework zoals dat in 2014 binnen Ballast Nedam N.V. in opzet geïmplementeerd is. Tijdens de besprekingen met de Chief Compliance Officer ("CCO") hebben wij de nieuwe in 2014 geregistreerde compliance meldingen doorgenomen en is de behandeling door de CCO van de reeds (eerder) geregistreerde meldingen doorgesproken. Bovendien hebben wij de interne beheersingsmaatregelen op het gebied van projectaanvaarding, projectbeheersing, betalingen en inkopen getoetst. De mogelijke impact van de geregistreerde compliance meldingen op de jaarrekeningcontrole is geëvalueerd en indien noodzakelijk geacht, zijn aanvullende controlemaatregelen geïnitieerd binnen de divisies om de mogelijke risico's voor de jaarrekeningcontrole te mitigeren.

Een ander voorbeeld van een redelijk algemene beschrijving van een op zich valide kernpunt waarbij niet wordt ingegaan op concrete zaken lezen we in de **controleverklaring van Rabobank**:

Organisatorische wijzigingen

Gedurende 2014 hebben verschillende organisatorische wijzigingen plaatsgevonden betreffende enerzijds de verkoop danwel afbouw van activiteiten en activa en anderzijds aanpassingen in de interne structuren met de integratie van de organisatie van Rabobank International en Rabobank Nederland, de herinrichting van de Lokale Rabobanken en de recente aankondigingen van de wijzigingen met betrekking tot FGH Bank. Deze wijzigingen hebben invloed op de interne controlestructuur van de bank, de presentatie van beëindigde activiteiten in de jaarrekening en zijn van invloed op het resultaat als gevolg van reorganisatievoorzieningen en transactieresultaten. Wij verwijzen naar toelichting 5 en 23 in de jaarrekening.

Onze controlewerkzaamheden omvatten de beoordeling en toetsing van deze wijzigingen op aanpassingen in de interne organisatiestructuur en de effectiviteit van de interne beheersingsmaatregelen om vast te stellen in welke mate wij gebruik kunnen maken van interne beheersingsmaatregelen. Daarnaast hebben wij de impact van deze wijzigingen op de externe verslaggeving onderzocht alsmede de benodigde reorganisatievoorzieningen op overeenstemming met IFRS.

4.5.4 Belangrijke opmerkingen

Volgens Standaard 702N moeten, indien relevant, belangrijke opmerkingen met betrekking tot de kernpunten in de beschrijving hiervan worden opgenomen. In 18 van de onderzochte verklaringen (23%) lijkt de accountant in meer of mindere mate belangrijke opmerkingen te hebben opgenomen.

Meestal plaatst de accountant bij één of enkele kernpunten zijn opmerkingen. In sommige controleverklaringen bevat de beschrijving van elk kernpunt een opmerking van de accountant. Hoewel dit laatste niet is verplicht op grond van

Standaard 702N, verkrijgen de gebruikers van de jaarrekening op deze manier wel beter inzicht in de werkzaamheden en de bevindingen van de accountant. Zo volgt uit de beschrijving van de kernpunten in de controleverklaringen van SNS Bank en SNS Reaal duidelijk waarom een kernpunt van belang is, welke controlewerkzaamheden in verband hiermee zijn uitgevoerd en wat de accountant op grond hiervan heeft vastgesteld. Een voorbeeld hiervan uit de **controleverklaring van SNS Bank**:

Ontvlechting van SNS Bank uit de SNS Reaal groep

Het jaarrekeningrisico - Op 19 december 2013 heeft SNS Reaal N.V. ('SNS REAAL') van de Europese Commissie goedkeuring verkregen voor het naar aanleiding van de nationalisatie ingediende herstructureringsplan. In dit plan is aangegeven dat de SNS REAAL groep wordt ontvlochten en dat het bank- en verzekeringsbedrijf worden verzelfstandigd. Voor een meer gedetailleerde beschrijving verwijzen wij naar noot 23 in de toelichting op de geconsolideerde jaarrekening. Deze ontwikkelingen hebben consequenties voor onze controle van de jaarrekening van SNS Bank:

- De organisatorische verzelfstandiging heeft geleid tot veranderingen in de interne beheersing van SNS Bank. Het niet effectief functioneren van de interne beheersing kan leiden tot onjuistheden in de jaarrekening.
- De voorgenomen ontvlechting van SNS REAAL, in aanloop naar het verkoopklaar maken van de bank en verzekeringsonderdelen, leidt tot een aantal (complexe) transacties (met verbonden partijen) met een verhoogd inherent risico van een onjuiste verantwoording of toelichting in de jaarrekening.

Onze controleaanpak - In onze controleaanpak onderscheiden wij twee hoofdcomponenten:

- Wij hebben de gevolgen van de verzelfstandiging van SNS Bank voor de interne beheersing onderzocht voor zover relevant in het kader van de controle van de jaarrekening. Dit betreft bijvoorbeeld de overgang van Group Finance en Group Risk Management naar een financiële en risicomanagement functie op het niveau van SNS Bank. Wij hebben onze bevindingen daaromtrent gebruikt voor het bepalen en eventueel bijstellen van onze controleaanpak. Voor een beschrijving van de wijzigingen in de governance en de risicobeheerorganisatie verwijzen wij naar paragraaf 5.2 van het jaarverslag.
- Wij hebben specifieke werkzaamheden uitgevoerd ten aanzien van de juiste verwerking van en toelichting op de in 2014 afgewikkelde financiële relaties tussen SNS Bank en SNS REAAL / REAAL N.V. ('VIVAT') alsmede ten aanzien van de per 31 december 2014 resterende financiële relaties. In dit kader hebben we tevens de volwaardigheid van vorderingen van SNS Bank op VIVAT en SNS REAAL en haar dochtermaatschappijen beoordeeld, inclusief de toereikendheid van de toelichting hierop.

Onze werkzaamheden hebben onder andere bestaan uit het inwinnen van inlichtingen bij het management en de Raad van Commissarissen, verificatie van de analyses van management en de in de toelichting opgenomen informatie aan de hand van onderliggende documentatie zoals kasstroomprojecties en scenario analyses ten aanzien van VIVAT.

Onze observaties - Wij hebben vastgesteld dat in de jaarrekening een adequate toelichting is opgenomen op de transacties met verbonden partijen (noot 22 in de toelichting op de geconsolideerde jaarrekening), alsmede de wijzigingen in de governance en risicobeheerorganisatie (paragraaf 5.2 van het jaarverslag). Wij zijn daarnaast van mening dat de vorderingen op groepsmaatschappijen per 31 december 2014 volgens de van toepassing zijnde waarderingsgrondslagen zijn gewaardeerd en dat de daarmee samenhangende kredietrisico's adequaat zijn toegelicht.

De door accountants bij kernpunten opgenomen opmerkingen zijn niet altijd even uitgesproken. Zo kan er een hele wereld schuilgaan achter de woorden 'less formal' in de opmerking bij het kernpunt 'Effectiveness of internal controls' in de **controleverklaring van Randstad**:

At a limited number of locations we concluded the controls to be less formal and as a result our audit incorporated a greater emphasis on substantive testing of transactions, balances and key reconciliations and a greater emphasis on testing of journal entries.

Tegelijkertijd zijn er accountants die zich minder terughoudend opstellen in hun opmerkingen. Zo spreekt de accountant zich met de term 'cautious' tamelijk expliciet uit in zijn opmerking bij het kernpunt 'Estimation uncertainty with respect to impairment losses on loans and receivables' in de **controleverklaring van ABN AMRO**:

Our observation

Overall we assess that the assumptions used by management and related estimates resulted in a cautious valuation of loans and receivables after deduction of loan loss impairments and concur with the related disclosures in the financial statements.

Hiervoor zagen we al dat in de controleverklaringen van Imtech en Groothandelsgebouwen de continuïteitsveronderstelling wordt genoemd in een kernpunt van de controle. In dat geval lijkt een belangrijke opmerking van de accountant op zijn plaats, zoals die in de **controleverklaring van Imtech**:

The Company has options available to mitigate pressure on the liquidity. Although a level of uncertainty remains, we concur with management's conclusion in note 2 to the consolidated financial statements that there remain no material uncertainties with respect to going concern.

En in de **controleverklaring van Groothandelsgebouwen**:

Op basis van onze controlewerkzaamheden, zijn wij het eens met de conclusie van het bestuur, dat de jaarrekening op basis van continuïteit is opgesteld, zoals vermeld in de grondslagen van de financiële verslaggeving.

4.5.5 Verwijzing naar jaarstukken

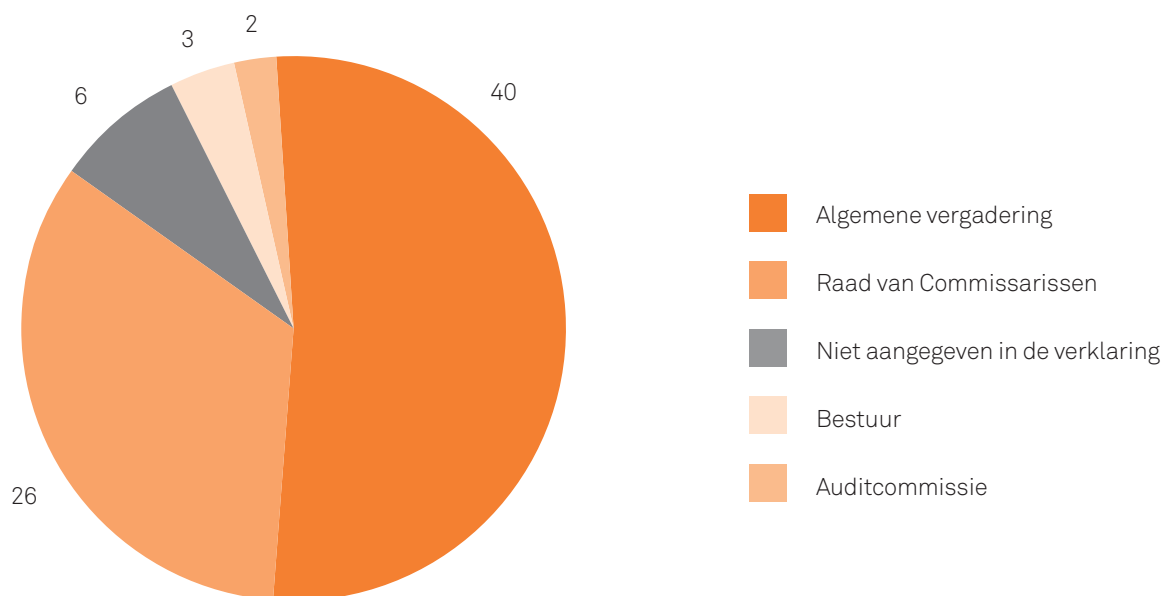
Volgens Standaard 702N moet, indien relevant, met betrekking tot een kernpunt een verwijzing naar de toelichting of vermelding in de jaarstukken worden opgenomen. In 70 van de onderzochte verklaringen (91%) is hiervan sprake. Soms zijn deze verwijzingen gestructureerd opgenomen als apart herkenbaar onderdeel bij elk kernpunt, zoals in de **controleverklaringen van BAM en PostNL**. Dit komt de toegankelijkheid voor de gebruiker van de jaarrekening zeker ten goede.

4.6 Benoeming van de accountant

Op grond van Standaard 702N dient de accountant in de controleverklaring aan te geven door wie hij is benoemd evenals de datum van benoeming en periode van totale ononderbroken opdracht. In 71 van de onderzochte uitgebreide controleverklaringen (93%) is aangegeven door wie de accountant is benoemd:

Wie benoemt de accountant?

In 61 controleverklaringen (79%) wordt een datum van benoeming genoemd. Vaak lijkt het hier te gaan om de laatste datum van herbenoeming. En in 55 controleverklaringen (71%) wordt de periode van totale ononderbroken opdracht genoemd. Dit betekent dat lang niet altijd duidelijk is hoeveel jaar een accountantsorganisatie aaneengesloten is betrokken bij een bepaalde opdracht. Mogelijk is in sommige gevallen ook niet meer te achterhalen wanneer de accountant voor het eerst is benoemd. Zo wordt in de **controleverklaring van Randstad** vermeld dat de desbetreffende accountantsorganisatie al meer dan 50 jaar is betrokken bij de controle van de jaarrekening.

De totale onafgebroken periode is vooral van belang met het oog op de aanstaande verplichte kantoorrotatie. Op grond hiervan mogen oob's na 1 januari 2016 de wettelijke controle niet langer dan 8 jaar laten uitvoeren door dezelfde accountantsorganisatie. Wellicht is daarom in 14 controleverklaringen expliciet aangegeven dat de accountant al vóór 2008 voor het eerst is benoemd. In al deze gevallen is KPMG de betrokken accountantsorganisatie. Daarnaast wordt in 8 controleverklaringen de datum genoemd waarop de tekenend accountant voor het laatst is geroteerd. In 7 gevallen is EY de betrokken accountantsorganisatie en in een geval PwC.

4.7 Eigen invulling aan de voorbeeldtekst

Voor het opstellen van de uitgebreide controleverklaringen is veelal gebruik gemaakt van de in de bijlage van Standaard 702N opgenomen voorbeeldtekst. In een aantal gevallen wordt hier een eigen invulling aan gegeven.

Zo lezen we in het oordeel van de accountant in de **controleverklaringen van CZ Groep en Menzis** dat de jaarrekening een getrouw beeld geeft, niet alleen in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 BW, maar ook in overeenstemming met *“de bepalingen van en krachtens de Wet normering bezoldiging topfunctionarissen in de publieke en semipublieke sector (WNT)”*.

Volgens de voorbeeldtekst van Standaard 702N komt de accountant met de raad van commissarissen overeen dat geconstateerde afwijkingen boven een bepaald bedrag aan de raad worden gerapporteerd. In een aantal controleverklaringen is de raad van commissarissen hier vervangen door de auditcommissie.

Opvallend is dat de aan PwC verbonden externe accountants gebruik maken van een deels van de voorbeeldtekst van Standaard 702N afwijkend stramien voor de uitgebreide controleverklaring. Hierin geeft de accountant direct na zijn oordeel in een samenvatting de belangrijkste informatie over zijn controleaanpak, materialiteit, reikwijdte van de groepscontrole en de kernpunten van de controle. Hierna volgt een uitgebreide beschrijving van de genoemde onderdelen. Door dit model wordt de accountant als het ware gedwongen om zo goed mogelijk te communiceren over de door hem verrichte werkzaamheden. Dit maakt de verklaring voor de gebruiker prettig leesbaar.

Zie bijvoorbeeld de controleverklaring van Aegon:

Our audit approach

Overview

We designed our audit by determining materiality and assessing the risks of material misstatement in the financial statements. In particular, we looked at where the directors made subjective judgements, for example in respect of significant accounting estimates that involved making assumptions and considering future events that are inherently uncertain. As in all of our audits, we also addressed the risk of management override of internal controls, including evaluating whether there was evidence of bias by the directors that may represent a risk of material misstatement due to fraud. Furthermore, we addressed information technology general controls ('ITGCs') that are the policies and procedures used by the Company to ensure information technology ('IT') operates as intended and provides reliable data for financial reporting purposes.

Materiality

- Overall materiality: EUR 70 million which represents circa 5% of a three year average of income before tax. This three year average was determined using 2014, 2013 and 2012 income before tax.

Audit scope

- We conducted audit work in all significant locations.
- To take responsibility for the entire Group, the Group engagement team performed oversight procedures on the work of component teams for all the significant locations including the Netherlands, the Americas, the United Kingdom, Central and Eastern Europe and Spain.

Key audit matters

- Valuation of insurance contracts and insurance contracts for account of policyholders including the design and application of complex valuation models and the economic and actuarial assumptions that support the calculation;
- Deferred policy acquisition costs (DPAC) and value of business acquired (VOBA);
- Fair value of 'hard to value' financial instruments;
- Uncertainties in policyholder claims and litigation;
- Held-for-sale treatment for sale of Canadian business; and
- Transition as auditors including audit of opening balances.

Bijlage 1 | Standaard 702N

Dit document maakt gebruik van bladwijzers.

Standaard 702N

**Aanvullingen met betrekking tot het rapporteren
bij een volledige set van financiële overzichten
voor algemene doeleinden bij een organisatie van
openbaar belang**

December 2014

Nederlandse
Beroepsorganisatie
van Accountants

The logo for the Nederlandse Beroepsorganisatie van Accountants (NBA) consists of a thick black horizontal bar above the letters 'NBA' in a bold, sans-serif font.

NBA

Standaard 702N: Aanvullingen met betrekking tot het rapporteren bij een volledige set van financiële overzichten voor algemene doeleinden bij een organisatie van openbaar belang

Inhoudsopgave

Inleiding	3
Toepassingsgebied van deze Standaard	3
Ingangsdatum	3
Doelstelling	3
Definities	3
Vereisten	4
Titel	4
Geadresseerde	4
Oordeel	4
Paragraaf betreffende een onzekerheid van materieel belang omtrent de continuïteit	4
Basis voor het oordeel	4
Basis voor het aangepaste oordeel	4
Materialiteit	4
Reikwijdte van de groepscontrole	4
Kernpunten van de controle	4
Paragrafen ter benadrukking van bepaalde aangelegenheden en paragrafen inzake overige aangelegenheden	5
Verantwoordelijkheden van het management en de met governance belaste personen	5
Verantwoordelijkheden van de accountant	6
Overige rapporteringsverantwoordelijkheden	6
Handtekening van de accountant	6
Datum van de controleverklaring	6
Adres van de accountant	6
Geen kernpunten van de controle en aanpassing controleverklaring bij oordeelonthouding	6
Toepassingsgerichte en overige verklarende teksten	7
Voorbeeldtekst	7
Bijlage	8

Inleiding

Toepassingsgebied van deze Standaard

- 1 Deze Standaard behandelt de vorm en inhoud van de controleverklaring die wordt uitgebracht als resultaat van een controle van een volledige set van financiële overzichten voor algemene doeleinden bij een organisatie van openbaar belang (oob) welke gecontroleerd wordt in overeenstemming met artikel 2:393, van het burgerlijk wetboek. (Zie Par. A1)
- 2 Deze Standaard geeft aanvullingen op de Standaarden 260, 570, 700, 705 en 706. Waar een vereiste in deze Standaard in tegenspraak is met de genoemde Standaarden, prevaleert de vereiste in deze Standaard. (Zie Par. A2)
- 3 Met deze Standaard wordt geregeld dat oob's in Nederland een uitgebreidere controleverklaring krijgen bij financiële overzichten over boekjaren die afsluiten op of na 15 december 2014. Uitgangspunt bij deze uitgebreidere controleverklaring zijn:
  - de voorgestelde ISA Standaarden zoals die naar aanleiding van de IAASB vergadering in september 2014 zijn voorgelegd aan de PIOB;
  - elementen uit artikel 10 van de 'VERORDENING (EU) Nr. 537/2014 VAN HET EUROPEES PARLEMENT EN DE RAAD van 16 april 2014 betreffende specifieke eisen voor de wettelijke controles van financiële overzichten van organisaties van openbaar belang en tot intrekking van Besluit 2005/909/EG van de Commissie';
  - specifiek Nederlandse elementen op grond van discussies met de politiek en met andere stakeholders; en
  - ontwikkelingen in het Verenigd Koninkrijk waar sinds 2013 een verplichting bestaat voor een uitgebreidere controleverklaring bij beursfondsen. (Zie Par. A3)
- 4 Deze Standaard is van toepassing op de controleverklaring die wordt uitgebracht als resultaat van een controle van een volledige set van financiële overzichten voor algemene doeleinden bij een oob. Deze Standaard kan worden toegepast bij de controleverklaringen van andere entiteiten. Als deze Standaard wordt toegepast voor de controleverklaring bij andere entiteiten dan moeten alle vereisten, met uitzondering van de vereisten in de paragrafen 16, 17, 18 t/m 24 en 29, verplicht worden toegepast.

Ingangsdatum

- 5 Voor de ingangsdatum wordt verwezen naar de slotbepalingen¹.

Doelstelling

- 6 De doelstellingen van de accountant zijn om:
  - a de verklaring zodanig te structureren dat de belangrijkste zaken eerst worden vermeld;
  - b meer inzicht te geven in zijn controle onder andere door het vermelden van de kernpunten van de controle, de materialiteit en de reikwijdte van een groepscontrole in aanvulling op de vereisten met betrekking tot de controleverklaring zoals vereist in Standaard 700; (Zie Par. A3);
  - c de controleverklaring entiteit-specifiek te maken.

Definities

- 7 Kernpunten van de controle –Aangelegenheden die in de professionele oordeelsvorming van de accountant het meest significant waren in de controle van de financiële overzichten van de huidige controleperiode. Kernpunten van de controle worden geselecteerd uit de aangelegenheden die zijn gecommuniceerd met de personen belast met governance.

¹ Hier wordt bedoeld op de slotbepalingen van de NV COS. In deze bepalingen zal worden opgenomen dat de verklaring verplicht is voor oob's voor boekjaren die afsluiten op of na 15 december 2014.

Vereisten

Controleverklaring bij een volledige set van financiële overzichten voor algemene doeleinden bij een organisatie van openbaar belang

- 8 De controleverklaring dient op schrift te worden gesteld en de volgende elementen te bevatten:
(Zie Par. A4)

Titel

- 9 De accountant dient de controleverklaring een titel te geven die duidelijk aangeeft dat het een verklaring van een onafhankelijke accountant betreft.

Geadresseerde

- 10 De accountant dient de controleverklaring te adresseren zoals vereist is in de omstandigheden van de opdracht.

Oordeel

- 11 De accountant dient in de controleverklaring een eerste sectie met als titel "Ons oordeel" op te nemen.

Paragraaf betreffende een onzekerheid van materieel belang omtrent de continuïteit

- 12 Indien er sprake is van een onzekerheid van materieel belang omtrent de continuïteit, dient de accountant een aparte paragraaf *Onzekerheid van materieel belang omtrent de continuïteit* op te nemen direct na het oordeel.

Basis voor het oordeel

- 13 De accountant dient in de controleverklaring direct na de sectie *Ons oordeel* en waar van toepassing na de sectie *Onzekerheid van materieel belang omtrent de continuïteit* een sectie met als titel *De basis voor ons oordeel* op te nemen.
- 14 De accountant dient in de controleverklaring zijn onafhankelijkheid te bevestigen en nader toe te lichten.

Basis voor het aangepaste oordeel

- 15 Indien er sprake is van een andere dan een goedkeurende verklaring, dient de accountant in de controleverklaring de titel van de sectie *De basis voor ons oordeel* naar gelang passend te vervangen door *De basis voor ons oordeel met beperking*, *De basis voor ons afkeurend oordeel* of *De basis voor onze oordeelonthouding* en hierin de onderbouwing van het aangepaste oordeel toe te lichten.

Materialiteit

- 16 De accountant dient in de controleverklaring de gehanteerde materialiteit van de financiële overzichten als geheel en de wijze waarop deze is bepaald uiteen te zetten. De accountant dient te beschrijven dat hij rekening houdt met kwantitatieve en kwalitatieve aspecten van materialiteit.

Reikwijdte van de groepscontrole

- 17 De accountant dient aan te geven hoe hij de controle van groepsonderdelen heeft uitgevoerd, voor zover van toepassing.

Kernpunten van de controle

- 18 De accountant dient de kernpunten van de controle te communiceren in de context van het geven van een oordeel bij de financiële overzichten als geheel. Het communiceren van kernpunten van de controle in de controleverklaring is geen:
- a vervanging voor toelichtingen in de financiële overzichten die door het van toepassing zijnde stelsel van financiële verslaggeving vereist zijn van het management of die anders noodzakelijk zijn voor het getrouwe beeld;

- b vervanging voor een aangepast oordeel in overeenstemming met Standaard 705;
  - c vervanging voor het rapporteren in overeenstemming met Standaard 570 als er een materiële onzekerheid bestaat die gerelateerd is aan gebeurtenissen of omstandigheden waardoor gereede twijfel zou kunnen bestaan over het vermogen van de entiteit om haar activiteiten in continuïteit voort te zetten; of
  - d apart oordeel over individuele aangelegenheden.
- 19 De accountant dient in de inleidende tekst van de sectie *Kernpunten van de controle* het volgende weer te geven:
- a de kernpunten van de controle zijn die aangelegenheden die in de professionele oordeelsvorming van de accountant het meest significant waren bij de controle van de financiële overzichten; en
  - b dat deze aangelegenheden zijn behandeld in de context van de controle van de financiële overzichten als geheel en in het vormen van het oordeel van de accountant hierover en de accountant verschaft geen apart oordeel over deze aangelegenheden.
- 20 De accountant dient uit de aangelegenheden die zijn gecommuniceerd met de personen belast met governance, die aangelegenheden te bepalen die significante aandacht van de accountant vereisten bij de uitvoering van de controle. Bij de bepaling van kernpunten dient de accountant het volgende in acht te nemen:
- a gebieden met een verhoogd dan wel significant risico op een afwijking van materieel belang als gevolg van fouten of fraude;
  - b significante oordeelsvormingen van de accountant in relatie tot gebieden in de financiële overzichten die significante oordeelsvormingen van het management betroffen inclusief schattingen met een hoge schattingonzekerheid; of
  - c het effect op de controle van significante gebeurtenissen of transacties die gedurende de periode hebben plaatsgevonden.
- 21 De accountant dient elk kernpunt van de controle te beschrijven met een apart subkopje onder de sectie *Kernpunten van de controle*.
- 22 De accountant dient de volgende elementen te beschrijven met betrekking tot een kernpunt:
- een beschrijving van het kernpunt;
  - een samenvatting van de uitgevoerde controlewerkzaamheden;
  - indien relevant, belangrijke opmerkingen met betrekking tot de kernpunten; en
  - indien relevant, een verwijzing naar toelichting of vermelding in de jaarstukken.
- 23 Als de accountant bepaalt dat er afhankelijk van de feiten en omstandigheden van de entiteit en de controle geen kernpunten van de controle zijn om te communiceren, dient de accountant dit te vermelden in de sectie *Kernpunten van de controle*.
- 24 De accountant dient elk kernpunt van de controle te beschrijven in de controleverklaring tenzij:
- a wet- of regelgeving zich verzet tegen openbaarmaking van de aangelegenheid;
  - b in buitengewoon zeldzame omstandigheden de accountant bepaalt dat een aangelegenheid niet gecommuniceerd dient te worden in de controleverklaring omdat het beschrijven hiervan voor het maatschappelijk verkeer zou leiden tot nadelige gevolgen die groter zijn dan de toegevoegde waarde van het beschrijven. Deze situatie doet zich niet voor indien de gecontroleerde entiteit publiekelijk beschikbare informatie verstrekt heeft over de aangelegenheid.

Paragrafen ter benadrukking van bepaalde aangelegenheden en paragrafen inzake overige aangelegenheden

- 25 Indien er sprake is van een paragraaf ter benadrukking van bepaalde aangelegenheden of overige aangelegenheden dient de accountant deze op te nemen in een aparte sectie.

Verantwoordelijkheden van het management en de met governance belaste personen

- 26 De accountant dient in de controleverklaring de verantwoordelijkheden van het management en de met governance belaste personen te beschrijven. Hierin komt ten minste aan de orde:
- a verantwoordelijkheid voor het opstellen van de jaarrekening inclusief interne beheersing;

- b verantwoordelijkheid voor het opmaken van de jaarrekening op basis van de continuïteitsveronderstelling en toelichten van materiële onzekerheden.

Verantwoordelijkheden van de accountant

- 27 De accountant dient in de controleverklaring zijn verantwoordelijkheden te beschrijven. Een deel van deze verantwoordelijkheden kan worden opgenomen in een bijlage bij de controleverklaring of er kan hiervoor verwezen worden naar de website van de NBA. In deze beschrijving komen ten minste aan de orde:
- a verantwoordelijkheid voor de controle en het oordeel;
  - b vermelden dat een redelijke mate van zekerheid een hoge maar geen absolute mate van zekerheid inhoudt;
  - c vermelden dat de accountant professionele oordeelsvorming toepast en een professioneel kritische instelling hanteert;
  - d beschrijving van een controle door aan te geven wat de verantwoordelijkheden van een accountant zijn:
    - i het inschatten van risico's van een afwijking van materieel belang inclusief fraude en het bepalen van werkzaamheden om op deze risico's in te spelen;
    - ii het verkrijgen van inzicht in de interne beheersing;
    - iii het evalueren van de grondslagen voor financiële verslaggeving;
    - iv het vaststellen van de aanvaardbaarheid van de continuïteitsveronderstelling en het benadrukken van materiële onzekerheden omtrent de continuïteit zoals uiteengezet door het bestuur in de toelichting van de jaarrekening;
    - v het evalueren van de presentatie van de jaarrekening;
    - vi het evalueren of de jaarrekening een getrouw beeld geeft;
    - vii communicatie met de met governance belaste personen;
    - viii bevestiging van naleving van de ethische voorschriften;
    - ix het bespreken en bepalen van de kernpunten van de controle.

Overige rapporteringsverantwoordelijkheden

- 28 De accountant dient de overige rapporteringsverantwoordelijkheden te behandelen in een aparte paragraaf.
- 29 De accountant dient tenminste de volgende onderwerpen op te nemen in de controleverklaring:
- door wie is de accountant benoemd;
  - datum van benoeming en periode van totale ononderbroken opdracht.

Handtekening van de accountant

- 30 De accountant dient in de controleverklaring zijn naam te vermelden en deze te ondertekenen.

Datum van de controleverklaring

- 31 De accountant dient de controleverklaring te dateren.

Adres van de accountant

- 32 De accountant dient in de controleverklaring de naam te vermelden van de locatie in het rechtsgebied waar de accountant kantoor houdt.

Geen kernpunten van de controle en aanpassing controleverklaring bij oordeelonthouding

- 33 De accountant dient geen kernpunten van de controle op te nemen in de controleverklaring wanneer hij een oordeelonthouding verstrekt.
- 34 Wanneer de accountant een oordeelonthouding verstrekt vanwege de onmogelijkheid om voldoende en geschikte controle-informatie te verkrijgen, dient hij conform Standaard 705 paragraaf 27 de inleidende tekst aan te passen en de paragraaf inzake zijn verantwoordelijkheden. Dan is paragraaf 27 van deze Standaard niet van toepassing.

Toepassingsgerichte en overige verklarende teksten

- A1 De in de Standaard genoemde volledige set van financiële overzichten voor algemene doeleinden wordt in het burgerlijk wetboek aangeduid als de jaarrekening. (Zie Par. 1)
- A2 Deze Standaard is een tijdelijke Standaard. Zodra de herziene ISA's 260, 570, 700, 705 en 706 en de nieuwe standaard 701 van de IAASB worden opgenomen in de NV COS, zal deze Standaard worden ingetrokken of aangepast. Dit zal naar verwachting eind 2015 gebeuren voor boekjaren die eindigen op of na 15 december 2015. (Zie Par 2)
- A3 Met deze Standaard vindt een vroegtijdige implementatie plaats van de uitgebreidere controleverklaring in Nederland. Hierbij is aansluiting gezocht bij de ontwikkelingen in de IAASB en de EU. Daarnaast zijn specifiek Nederlandse aspecten toegevoegd op grond van de discussies in de politiek en de regelgeving in de UK. Bij het toepassen van deze Standaarden wordt accountants geadviseerd kennis te nemen van de voorgestelde ISA's 260, 570, 700, 701, 570 en 705 van de IAASB en ISA (UK and Ireland) 700 van de FRC. De NBA zal de in haar optiek relevante informatie opnemen op haar website. (Zie Par. 3)

Voorbeeldtekst

- A4 In de bijlage is een voorbeeld van een verklaring ter illustratie opgenomen. (Zie Par. 8)

Bijlage

Voorbeeld van een Nederlandse controleverklaring voor organisaties van openbaar belang voor boekjaren die afsluiten op of na 15 december 2014

Deze verklaring is gebaseerd op de volgende uitgangspunten:

- Het boekjaar is gelijk aan het kalenderjaar;
- Er is sprake van de controle van een groep;
- De geconsolideerde jaarrekening wordt opgemaakt op basis van EU-IFRS, de enkelvoudige op basis van Titel 9 boek 2 BW;
- Er is sprake van een vennootschap;
- Er is sprake van een raad van commissarissen die optreedt als opdrachtgever van de accountant.

Er zijn verschillende kleurblokken gebruikt in deze tekst:

blauw: gestandaardiseerde tekst;

geel: tekst die specifiek gemaakt kan worden;

groen: tekst die naar een bijlage kan of waarvoor verwezen kan worden naar de website van de NBA zie

www.nba.nl/standaardteksten-controleverklaring

**NB DE VERKLARING MOET ENTITEIT-SPECIFIEK WORDEN GEMAAKT CONFORM STANDAARD 702N
PARAGRAAF 6C**

CONTROLEVERKLARING VAN DE ONAFHANKELIJKE ACCOUNTANT

Aan: De aandeelhouders en de raad van commissarissen van ABC N.V.

Verklaring over de jaarrekening 201X

Ons oordeel

Wij hebben de jaarrekening 201X van ABC N.V. (de vennootschap) te *vestigingsplaats* gecontroleerd. De jaarrekening omvat de geconsolideerde en de enkelvoudige jaarrekening.

Naar ons oordeel:

- geeft de geconsolideerde jaarrekening een getrouw beeld van de grootte en samenstelling van het vermogen van ABC N.V. op 31 december 201X en van het resultaat en de kasstromen over 201X, in overeenstemming met de International Financial Reporting Standards zoals aanvaard binnen de Europese Unie (EU-IFRS) en met Titel 9 Boek 2 BW;
- geeft de enkelvoudige jaarrekening een getrouw beeld van de grootte en samenstelling van het vermogen van ABC N.V. op 31 december 201X en van het resultaat over 201X in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 BW.

De geconsolideerde jaarrekening bestaat uit:

- (1) de geconsolideerde balans per 31 december 201X;
- (2) de volgende overzichten over 201X: de geconsolideerde winst-en-verliesrekening, het geconsolideerde overzicht van gerealiseerde en niet- gerealiseerde resultaten, het geconsolideerde mutatieoverzicht eigen vermogen en het geconsolideerde kasstroomoverzicht; en
- (3) de toelichting met een overzicht van de belangrijke grondslagen voor financiële verslaggeving en overige toelichtingen.

De enkelvoudige jaarrekening bestaat uit:

- (1) de enkelvoudige balans per 31 december 201X;
- (2) de enkelvoudige winst-en-verliesrekening over 201X; en
- (3) de toelichting met een overzicht van de belangrijke grondslagen voor financiële verslaggeving en overige toelichtingen.

De basis voor ons oordeel

Wij hebben onze controle uitgevoerd volgens het Nederlands recht, waaronder ook de Nederlandse controlestandaarden vallen. Onze verantwoordelijkheden op grond hiervan zijn beschreven in de sectie 'Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening'.

Wij zijn onafhankelijk van ABC N.V. zoals vereist in de Verordening inzake de onafhankelijkheid van accountants bij assurance-opdrachten (ViO) en andere voor de opdracht relevante onafhankelijkheidsregels in Nederland. Verder hebben wij voldaan aan de Verordening gedrags- en beroepsregels accountants (VGBA).

Wij vinden dat de door ons verkregen controle-informatie voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel.

Materialiteit

Afwijkingen kunnen ontstaan als gevolg van fraude of fouten en zijn materieel indien redelijkerwijs kan worden verwacht dat deze, afzonderlijk of gezamenlijk, van invloed kunnen zijn op de economische beslissingen die gebruikers op basis van deze jaarrekening nemen. De materialiteit beïnvloedt de aard, timing en omvang van onze controlewerkzaamheden en de evaluatie van het effect van onderkende afwijkingen op ons oordeel.

Op basis van onze professionele oordeelsvorming hebben wij de materialiteit voor de jaarrekening als geheel bepaald op € X. De materialiteit is gebaseerd op ... *(nader in te vullen % van de relevante benchmark b.v. winst, omzet of andere criteria)*. Wij houden ook rekening met afwijkingen en/of mogelijke afwijkingen die naar onze mening voor de gebruikers van de jaarrekening om kwalitatieve redenen materieel zijn. Wij zijn met de raad van commissarissen overeengekomen dat wij aan de raad tijdens onze controle geconstateerde afwijkingen boven de € Y rapporteren alsmede kleinere afwijkingen die naar onze mening om kwalitatieve redenen relevant zijn.

Reikwijdte van de groepscontrole

ABC N.V. staat aan het hoofd van een groep van entiteiten. De financiële informatie van deze groep is opgenomen in de geconsolideerde jaarrekening van ABC N.V.

Gegeven onze eindverantwoordelijkheid voor het oordeel zijn wij verantwoordelijk voor de aansturing van, het toezicht op en de uitvoering van de groepscontrole. In dit kader hebben wij de aard en omvang bepaald van de uit te voeren werkzaamheden voor de groepsonderdelen. Bepalend hierbij zijn de omvang en/of het risicoprofiel van de groepsonderdelen of de activiteiten. Op grond hiervan hebben wij de groepsonderdelen geselecteerd waarbij een controle of beoordeling van de volledige financiële informatie of specifieke posten noodzakelijk was.

De groepscontrole heeft zich met name gericht op de significante onderdelen ... *[uitleggen wat dit betreft: significante onderdelen zoals bedoeld op grond van Standaard 600. Bijvoorbeeld groepsonderdelen in specifieke landen, groepsonderdelen met significante risico's inzake waardering of complexe activiteiten]*. Bij de onderdelen *aaa en bbb* hebben wij zelf controlewerkzaamheden uitgevoerd. Wij hebben gebruik gemaakt van andere accountants bij de controle van onderdeel *ccc*. Bij andere onderdelen hebben wij beoordelingswerkzaamheden of specifieke controlewerkzaamheden uitgevoerd.

Door bovengenoemde werkzaamheden bij (groeps)onderdelen, gecombineerd met aanvullende werkzaamheden op groepsniveau, hebben wij voldoende en geschikte controle-informatie met betrekking tot de financiële informatie van de groep verkregen om een oordeel te geven over de geconsolideerde jaarrekening.

De kernpunten van onze controle

In de kernpunten van onze controle beschrijven wij zaken die naar ons professionele oordeel het meest belangrijk waren tijdens onze controle van de jaarrekening. De kernpunten van onze controle hebben wij met de raad van commissarissen gecommuniceerd, maar vormen geen volledige weergave van alles wat is besproken.

Wij hebben onze controlewerkzaamheden met betrekking tot deze kernpunten bepaald in het kader van de jaarrekeningcontrole als geheel. Onze bevindingen ten aanzien van de individuele kernpunten moeten in dat kader worden gezien en niet als afzonderlijke oordelen over deze kernpunten.

De beschrijving van een kernpunt bevat de volgende elementen²:

- *een beschrijving van het kernpunt;*
- *een samenvatting van de uitgevoerde controlewerkzaamheden;*

² Praktijkvoorbeelden zullen op de website van de NBA beschikbaar worden gesteld.

- *indien relevant, belangrijke opmerkingen met betrekking tot de kernpunten; en*
- *indien relevant, een verwijzing naar toelichting of vermelding in de jaarstukken.*

Verantwoordelijkheden van het bestuur en de raad van commissarissen voor de jaarrekening

Het bestuur is verantwoordelijk voor het opmaken en het getrouw weergeven van de jaarrekening in overeenstemming met EU-IFRS en met Titel 9 Boek 2 BW en voor het opstellen van het jaarverslag in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 BW. In dit kader is het bestuur verantwoordelijk voor een zodanige interne beheersing die het bestuur noodzakelijk acht om het opmaken van de jaarrekening mogelijk te maken zonder afwijkingen van materieel belang als gevolg van fouten of fraude.

Bij het opmaken van de jaarrekening moet het bestuur afwegen of de onderneming in staat is om haar werkzaamheden in continuïteit voort te zetten. Op grond van genoemde verslaggevingsstelsels moet het bestuur de jaarrekening opmaken op basis van de continuïteitsveronderstelling, tenzij het bestuur het voornemen heeft om de vennootschap te liquideren of de bedrijfsactiviteiten te beëindigen of als beëindiging het enige realistische alternatief is. Het bestuur moet gebeurtenissen en omstandigheden waardoor gereede twijfel zou kunnen bestaan of de onderneming haar bedrijfsactiviteiten in continuïteit kan voortzetten, toelichten in de jaarrekening.

De raad van commissarissen is verantwoordelijk voor het uitoefenen van toezicht op het proces van financiële verslaggeving van de vennootschap.

Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening

Onze verantwoordelijkheid is het zodanig plannen en uitvoeren van een controleopdracht dat wij daarmee voldoende en geschikte controle-informatie verkrijgen voor het door ons af te geven oordeel.

Onze controle is uitgevoerd met een hoge mate maar geen absolute mate van zekerheid waardoor het mogelijk is dat wij tijdens onze controle niet alle fouten en fraude ontdekken.

Wij hebben deze accountantscontrole professioneel kritisch uitgevoerd en hebben waar relevant professionele oordeelsvorming toegepast in overeenstemming met de Nederlandse controlestandaarden, ethische voorschriften en de onafhankelijkheidseisen. Onze controle bestond onder andere uit:

- het identificeren en inschatten van de risico's dat de jaarrekening afwijkingen van materieel belang bevat als gevolg van fouten of fraude, het in reactie op deze risico's bepalen en uitvoeren van controlewerkzaamheden en het verkrijgen van controle-informatie die voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel. Bij fraude is het risico dat een afwijking van materieel belang niet ontdekt wordt groter dan bij fouten. Bij fraude kan sprake zijn van samenspanning, valsheid in geschrifte, het opzettelijk nalaten transacties vast te leggen, het opzettelijk verkeerd voorstellen van zaken of het doorbreken van de interne beheersing;
- het verkrijgen van inzicht in de interne beheersing die relevant is voor de controle met als doel controlewerkzaamheden te selecteren die passend zijn in de omstandigheden. Deze werkzaamheden hebben niet als doel om een oordeel uit te spreken over de effectiviteit van de interne beheersing van de entiteit;
- het evalueren van de geschiktheid van de gebruikte grondslagen voor financiële verslaggeving en het evalueren van de redelijkheid van schattingen door het bestuur en de toelichtingen die daarover in de jaarrekening staan;
- het vaststellen dat de door het bestuur gehanteerde continuïteitsveronderstelling aanvaardbaar is. Tevens het op basis van de verkregen controle-informatie vaststellen of er gebeurtenissen en omstandigheden zijn waardoor gereede twijfel zou kunnen bestaan of de onderneming haar bedrijfsactiviteiten in continuïteit kan voortzetten. Als wij concluderen dat er een onzekerheid van materieel belang bestaat, zijn wij verplicht om aandacht in onze controleverklaring te vestigen op de relevante gerelateerde toelichtingen in de jaarrekening. Als de toelichtingen inadequaat zijn, moeten wij onze verklaring aanpassen. Onze conclusies zijn gebaseerd op de controle-informatie die verkregen is tot de datum van onze controleverklaring. Toekomstige gebeurtenissen of omstandigheden kunnen er echter toe leiden dat een onderneming haar continuïteit niet langer kan handhaven;
- het evalueren van de presentatie, structuur en inhoud van de jaarrekening en de daarin opgenomen toelichtingen; en
- het evalueren of de jaarrekening een getrouw beeld geeft van de onderliggende transacties en gebeurtenissen.

Wij communiceren met de raad van commissarissen onder andere over de geplande reikwijdte en timing van de controle en over de significante bevindingen die uit onze controle naar voren zijn gekomen, waaronder eventuele significante tekortkomingen in de interne beheersing.

Wij bevestigen aan de raad van commissarissen dat wij de relevante ethische voorschriften over onafhankelijkheid hebben nageleefd. Wij communiceren ook met de raad over alle relaties en andere zaken die redelijkerwijs onze onafhankelijkheid kunnen beïnvloeden en over de daarmee verband houdende maatregelen om onze onafhankelijkheid te waarborgen.

Wij bepalen de kernpunten van onze controle van de jaarrekening op basis van alle zaken die wij met de raad van commissarissen hebben besproken. Wij beschrijven deze kernpunten in onze controleverklaring, tenzij dit is verboden door wet- of regelgeving of in buitengewoon zeldzame omstandigheden wanneer het niet vermelden in het belang van het maatschappelijk verkeer is.

Verklaring betreffende overige door wet- of regelgeving gestelde vereisten

Verklaring betreffende het jaarverslag en de overige gegevens

Wij vermelden op basis van de wettelijke verplichtingen onder Titel 9 Boek 2 BW (betreffende onze verantwoordelijkheid om te rapporteren over het jaarverslag en de overige gegevens):

- dat wij geen tekortkomingen hebben geconstateerd naar aanleiding van het onderzoek of het jaarverslag, voor zover wij dat kunnen beoordelen, overeenkomstig Titel 9 Boek 2 BW is opgesteld, en of de door Titel 9 Boek 2 BW vereiste overige gegevens zijn toegevoegd;
- dat het jaarverslag, voor zover wij dat kunnen beoordelen, verenigbaar is met de jaarrekening.

Benoeming

Wij zijn door de raad van commissarissen op *dd-mm-jj* benoemd als accountant van ABC N.V. vanaf de controle van het boekjaar XXXX en zijn sinds die datum tot op heden de externe accountant.

Plaats en datum

... (naam accountantspraktijk)

... (naam accountant)

Bijlage 2 |

Onderzoekspopulatie

AEX-index	AMX-index	AScX-index	Niet beursgenoteerde banken	Niet beursgenoteerde verzekeraars
Aegon Ahold Akzo Nobel ASML Boskalis Delta Loyd DSM Fugro Gemalto Heineken ING KPN OCI Philips Randstad Reed Elsevier SBM TNT Express Unilever cert. Wolters Kluwer	Aalberts Arcadis ASMI BAM Binck Bank Brunel Corbion Imtech Nieuwe Steen Inv. NN Nutreco Post NL Sligro Ten Cate TKH Tom Tom USG People Vast Ned Retail Vopak Wereldhave	Accell AMG Amsterdam Comm. Ballast Nedam BESI Beter Bed Brill Docdata DPA Group Esperite Grontmij Grondhandels- gebouwen Heijmans ICT Automati- sering KasBank Kendrion Nedap Neways Electronics Ordina Stern Groep Telegraaf Media Groep Value8 Wessanen	ABN AMRO BNG Nederlandse Waterschapsbank Rabobank RBS SNS Bank	a.s.r. Achmea Allianz Nederland Levensverzekering CZ Groep Menzis SNS Reaal Univé VGZ

Bijlage 3 | Onderzoeksvragen

1. Van welke accountantsorganisatie is de betrokken accountant?
2. Bevat de controleverklaring een paragraaf 'Onzekerheid van materieel belang omtrent de continuïteit' en zo ja, hoe luidt deze?
3. Bevat de controleverklaring een toelichting op respectievelijk:
  - a. Materialiteit?
  - b. Reikwijdte van de groepscontrole?
  - c. Kernpunten van de controle?
4. Welke materialiteit wordt gehanteerd en hoe is deze bepaald?
5. Welke grondslag wordt gebruikt voor de materialiteit en waarom?
6. Worden kwalitatieve aspecten van materialiteit genoemd en zo ja, welke?
7. Is de toelichting op de reikwijdte van de groepscontrole voldoende specifiek: is, voor zover van toepassing, aangegeven hoe de controle van groepsonderdelen is uitgevoerd?
8. Worden kernpunten genoemd en zo ja, op welke onderwerpen zien deze?
9. Hoeveel kernpunten van de controle worden genoemd?
10. Wordt uitgelegd waarom de genoemde kernpunten van belang zijn voor de onderneming en zo ja, hoe?
11. Wordt uitgelegd welke controlewerkzaamheden zijn uitgevoerd in verband met genoemde kernpunten en zo ja, welke?
12. Worden belangrijke opmerkingen genoemd met betrekking tot de genoemde kernpunten en zo ja, welke?
13. Wordt voor kernpunten verwezen naar een toelichting of vermelding in de jaarstukken?
14. Is in de controleverklaring opgenomen door wie de accountant is benoemd en zo ja, wie dan?
15. Is in de controleverklaring opgenomen de datum van benoeming van de accountant en de periode van totale ononderbroken opdracht?

Bijlage 4 | Betrokken accountantsorganisaties

a.s.r.	KPMG	KasBank	PwC
Aalberts	PwC	Kendrion	KPMG
ABN AMRO	KPMG	KPN	PwC
Accell	Deloitte	Menzis	EY
Achmea	PwC	Nedap	KPMG
Aegon	PwC	Nederlandse Waterschapsbank	KPMG
Ahold	PwC	Neways Electronics	EY
AkzoNobel	KPMG	NN	EY
Allianz Nederland Levensverzekering	KPMG	Nieuwe Steen Inv.	KPMG
AMG	EY	Nutreco	KPMG
Amsterdam Comm.	PwC	OCI	KPMG
Arcadis	KPMG	Ordina	PwC
ASMI	Deloitte	Philips	KPMG
ASML	Deloitte	PostNL	PwC
Ballast Nedam	EY	Rabobank	EY
BAM	PwC	Randstad	PwC
BESI	KPMG	Reed Elsevier	Deloitte
BNG	EY	RBS	Deloitte
Beter Bed	EY	SBM	PwC
Binck Bank	Deloitte	Sligro	Deloitte
Boskalis	EY	SNS Bank	KPMG
Brill	EY	SNS Reaal	KPMG
Brunel	PwC	Stern Groep	EY
Corbion	Deloitte	Telegraaf Media Group	Deloitte
CZ Groep	EY	Ten Cate	KPMG
Delta Lloyd	EY	TKH	Deloitte
Docdata	KPMG	TNT Express	PwC
DPA Group	Deloitte	TomTom	Deloitte
DSM	EY	Unilever	KPMG
Esperite	EY	Univé	EY
Fugro	KPMG	USG People	PwC
Gemalto	PwC	Value8	Mazars
Grontmij	Deloitte	Vastned	Deloitte
Groothandelsgebouwen	KPMG	VGZ	EY
Heijmans	EY	Vopak	PwC
Heineken	KPMG	Wereldhave	PwC
ICT Automatisering	Deloitte	Wessanen	Deloitte
Imtech	KPMG	Wolters Kluwer	KPMG
ING	EY		

Koninklijke Nederlandse
Beroepsorganisatie
van Accountants

NBA

Antonio Vivaldistraat 2 - 8
1083 HP Amsterdam
Postbus 7984
1008 AD Amsterdam

T 020 301 03 01
E info@nba.nl
I www.nba.nl